

SZABÓ MIKLÓS XAVÉR

Fátylat rá!

Biblikus megfontolások a megbékélés témájához

A kibékülés, kiengesztelődés szorosan összekapcsolódik a megbocsátással, kapcsolataink rendezésével, és legmélyebb emberi dimenzióinkhoz tartozik. Nemcsak szűkebb köreinket érinti, hanem egész társadalmi, politikai létünket. Túlnyúluk az országhatáron, sőt érinti mélyebb/magasabb kapcsolódási pontjainkat is: Istent és önmagunkat. Írásomban alapvetően – nem törekedve teljességre¹ – a Bibliát faggatom, amely vagy egy elbeszélés segítségével ad példát, vagy kifejezett valláserkölcsei buzdítás formájában ad tanítást a kibékülésről. Vizsgálódásomban a kifejezett etikai intelmekkel és a jézusi beszédanyaggal szemben előnyt élveznek az elbeszélői szövegek. Az foglalkoztat, hogy milyen tapasztalatokkal van átitatva a Biblia és mennyiben segítenek bennünket ezek a szövegek? Nyújtanak-e mintát és ösztönzést az olvasónak a (testvéri) kibékülésre? Reflektálnak-e a bennünk és másokban lezajló folyamatokra, nyújtanak-e támpontot például ahhoz, hogy miként lehetünk úrrá a megbántottságon, hogyan tudunk a kapcsolatra tekinteni? Kapunk-e többet, mint pusztán erkölcsi imperatívuszokat, vagy pillanatokat, (előttünk) be nem fejezett történeteket csípünk el?

I. Társas kapcsolatok – a Tóra kikerülhetetlen alapvetése

A Biblia első öt könyve, a Tóra Izrael egyedülálló státuszú és normatív jellegű, identitásformáló alaptörvénye, amelynek törvényei Izrael közösségének, vallásos identitásának szimbolikus

1 Az érdeklődők különféle tanulmányokat olvashatnak a témában a Benyik György szerkesztette kötetben: *Gyűlölet és kiengesztelődés*. 26. Nemzetközi Biblikus Konferencia 2015. augusztus 27–29., JATEPress, Szeged, 2016.

formálóiként funkcionálnak, megalapozzák a kibékülés narratív teológiáját.² *Mit akartak a perzsa időszakban a Tóra végső szerkesztői az Írást hallgatók lelkére kötni, és mi, az Írás előre nem látott olvasói, mit leshetünk el ezektől a hőstől?*

A *vörös sátor* című regény és tévésorozat, amely egyfajta újraírt és filmvásznonra vitt Biblia, fordulatosan, igényesen, szabadon és kreatívan dolgozza fel a pátriárkaelbeszéléseket és köti azokat össze Mózes történetével, kiegészítve a narratíva hiányzó, szintelen (vagy éppen azoknak hitt) részleteit. A Jákob elbeszélői ciklusát³ feldolgozó jelenetek közül megindító, amikor a főhős hosszú évek után visszatér atyái földjére, hogy kibéküljön testvérével, a becsapott és az atyai áldással meglopott Ézsauval. Jabbók gázlójánál Ézsau megöleli Jákobot, és könnyek között ad halát Istenének a viszontlátás öröméért, biztosítva öccsét a megbocsátásról. Az *In Kino veritas* pedig hatásos: Lea, Jákob egyik felesége csak annyit mond lányának, Dinának: „Soha ne feledd, hogy ma itt mit láttál! Két embert, akik képesek megbocsátani...”

A testvérek kibékülési jelenetét megelőzi az Istennel (?) való titokzatos találkozás, és a vele való küzdelem jelenete (Ter 33,1–12) elválaszthatatlan attól. A kibékülés bibliai leírásának középpontjában a szertartásos jellegű köszönési jelenet áll. Am nem a vazallusi berendezkedést idéző meghajlások és adományok indítják Ézsaut arra, hogy ne ellenséggént vagy hűbérként, hanem testvérként üdvözölje Jákobot, hanem az, hogy sikerült felülkerekedni a megbántottság érzésén. Túllépett korábbi gyilkos tervén (27,41: „megölöm öcsémet”), és megbocsátott annak, aki ellopta tőle az őt megillető jogos örökséget, az „atyai *berākā-t*”, amelyet most testvére felkínál neki (33,11: „fogadd *áldásomat* kezemből”). Az elrabolt és felkínált áldás helyébe Ézsau – az egyetlen valóban ajándékozó a történetben – egy más jellegű „áldást” ad ajándékba testvérének: a kibékülést megelőző gesztust („eléje futott”), a szavakat megelőző cselekvést („megölelte, nyakába borult, megcsókolta és sírt”), vagyis a megbocsátást. A helyreállt testvéri kapcsolatot az is bizonyítja, hogy egymás mellé temették őket (vö. 35,29).

Témánk szempontjából az elbeszélés központi mondata a Ter 33,10: Jákob olyannyira őszintén törekedett testvére jóindulatát megnyerni, hogy úgy nézett arcára, mint „ahogy Isten ar-

2 Lásd Ska, Jean Louis: *Introduzione alla lettura del Pentateuco. Chiavi per l'interpretazione dei primi cinque libri della Bibbia*, EDB, Bologna, 2002, 24–25; Hendel, Ronald: *Remembering Abraham: Culture, Memory, and History in the Hebrew Bible*, Oxford University Press, Oxford, 2005, 8.

3 Jákob története (Ter 25–35*) a pátriárkaelbeszélések között a legősibb, feltehetőleg I. Jeroboám alatt született az északi (izraeli) királyságban, irodalmi szempontból pedig Ábrahám elbeszélői ciklusánál világosabb és emelkedettebb stílusú elbeszélői cselekménye van. Lásd Finkelstein, Israel – Thomas Römer: *Comments on the Historical Background of the Abraham Narrative Between „Realia” and „Exegetica”*, *HeBAI* 3 (2014) 3–23; illetve López, Félix García: *El Pentateuco. Introducción a la lectura de los cinco primeros libros de la Biblia*, Editorial Verbo Divino, Estella, 2003, 95.

cára néznek” vagy mintha Isten arcát látta volna (vö. Vulgata).⁴ Emanuel Lévinas zsidó filozófus ebben a bibliai jelenetben az „arc szakrális epifániáját” látja: Jákob ráébred, hogy testvére arca Isten nyomát hordozza, abban maga Isten tárulkozik fel.⁵

A testvéri találkozásnak ebben a jelenetében a kibékülés mondhatni végső „teológiai” alapjával találkozhatunk: a másik felé nyitó, régi ügyekről szót sem ejtő, a kapcsolat visszaállítására törekvő emberek próbálkozásával, amely több mint csupán emberi aktus.

Műfaji szempontból az Ézsau és a Jákob közötti konfliktust szemlélhetjük olyan társadalmi etiológiaként is, amely modellezi az edomiták és az izraeliták közötti kapcsolatot. Így a történet nemcsak két testvér, hanem két, egymással sokszor ellenséges viszonyban élő nemzet kibéküléséről, vagy éppen ebbe az irányba mutató törekvéséről, a szerző és/vagy a szerkesztő számára valóságos vagy talán utópisztikus vágyálmáról is szól. Azt is fontos észrevenni, hogy a kiengesztelődést követően a két testvér útja rögtön szétválik. A Genézis könyvében olvasható elbeszélés mindenestre – szemben a deuteronomisztikus hagyományokkal – nem a másikat tartja elhárítandó akadálnak, hanem a konfliktust, és közben teret, méltóságot biztosít az „elvetett testvér” számára is.⁶

A másik Tóra-történet, amelyre érdemes pillantást vetni: a családi nézeteltéréssel kezdődő József-novella (Ter 37,3–50,26),⁷ amelyből kiderül, hogy Jákob jobban szereti Józsefet, mint a többi fiát, ez pedig kiváltja a testvérek féltékenységét, gyűlöletét, és szó szerint „túladnak” Józsefen. Az Egyiptomba kerülő ifjú azonban szép pályát fut be: először intező lesz, majd mint jog-

- 4 A kifejezés Luis Alonso Schökel szerint fordítható így is: „úgy járultam eléd, ahogy az ember Isten elé járul”, vö. *Dov'è tuo fratello? Pagine di fraternità nel libro della Genesi*, Paideia, Brescia, 1987, 254. Lásd még Morfino, Mauro Maria: „Chiamò quel luogo Volto di Dio” (Gen 33,31). L'incontro „Iottato” di Giacobbe con Dio paradigma di itinerario umano e spirituale, in Francesco Mosetto (a cura di): *Ecce ascendimus Jerosolymam (Lc 18,31)*, LAS, Roma, 2003, 27–51, főleg 30–33. A zsinagógában használatos targum beszövege nem Isten, hanem az Örökkévaló színe előtt álló angyalok arcáról beszél.
- 5 Lásd Fleisher, Randy: *Esau's face and the face of God. An analytic survey of Jewish commentary on Genesis 33:10 toward the ethical hermeneutic of Emmanuel Levinas*, Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion, Brookdale Center, 2000.
- 6 Lásd Brueggemann, Walter: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*, Exit, Kolozsvár, 2012, 610–11. A két nép kapcsolatáról lásd bővebben Assis, Elie: *Identity in Conflict. The Struggle between Esau and Jacob, Edom and Israel*, Eisenbrauns, Winona Lake, 2016.
- 7 A pátriárkaelbeszélések közül József története rendelkezik a legegységesebb cselekményszállal, az egyes szereplőknek is nagyobb az önállósága, így inkább hasonlít egy jól megírt novellához, amelyben a diaszpórai zsidóság azon tapasztalata is tükröződik, hogy idegen földön, az Örökkévaló parancsainak engedelmeskedve, még felelős pozíciót is be lehet tölteni a társadalomban. Lásd López: *El Pentateuco*, i. m., 119–120; Van Seters, John: *The Joseph Story. Some Basic Observations*, in Knoppers, Gary N.–Antoine Hirsch (eds.): *Egypt, Israel, and the Ancient Mediterranean World. Studies in Honor of Donald B. Redford*, Brill, Leiden, 2004, 361–388.

tanul megvádolt a tömlöc mélyére kerül, ahonnan csak álom-fejtő képességével menekül meg, és végül talpraesettségével az ország második emberévé válik.

Az elbeszélés szerint több ponton sérülnek az emberi kapcsolatok: a testvérek áruba bocsátják Józsefet, hazudnak apjuknak valódi sorsa felől, amelynek okán a gyógyuláshoz, a kapcsolatok helyreállításához hozzátartozik a bűn bevallása, s az, hogy a legidősebb testvér kész legyen a jóvátételre (vö. Ter 44,32–34).

Józsefnek a testvérei előtti feltárulkozása és velük való kien-gesztelődése drámai (Ter 45,1–15).⁸ Neki valóban volt mit megbocsátania. Mégis felvillant egy nagyobb távlatot és azt mondja testvéreinek, hogy ne nyugtalankodjanak, ne tegyenek maguknak szemrehányást amiatt, hogy eladták, mert Isten azért küldte őt előre, hogy megmentse életüket (vö. Ter 45,5). Szélesebb perspektívában tehát arról van szó, hogy Isten kezében tartja a történelem irányítását. Visszatérve az egyéni történehez, itt vannak a kibékülés fizikai jelei: az ölelés, a csókok, a sírás és a beszélgetés (vö. Ter 45,14–15). Korábban a testvérek „egy jó szót sem tudtak hozzá szólni” (Ter 37,4), most pedig a *šalôm* helyreállása után újra létrejön egy hiteles párbeszéd. Az *elbeszélés üzenete az, hogy megbocsátás nélkül nincs közösségi élet.*⁹

A Tóra tehát tud a testvérek (testvéri népek) közötti versen-gésről és ellenséges érzésekről, de nem itt állítja meg a történe-tet.¹⁰

8 Luis Alonso Schökel spirituális pillanatnak és helyzetnek látja, vö. *Dov'è tuo fratello?*, i. m., 355.

9 Westermann, Claus – Gerhard Gloege: *A Biblia titkai. Bevezetés a Bibliába*, Kálvin, Budapest, 1997, 60.

10 A kifejezett etikai buzdítások formájában kapott tanításra jó példa a katolikus Ószövetséghez tartozó Sirák fia könyvében szerepel (Sir 27,30–28,7). *Ben Szíra* gondolkodásmódja nagyon közeli az imádság és a bűnbocsánat kapcsolatát fejtegető evangéliumi szakaszokhoz (vö. Mt 6,12,14–15; 18,32–35; Mk 11,25; Lk 11,4), de hasonló kijelentésekkel találkozhatunk a *Tizenkét pátriárka végrendeletei* című apokrif iratban is (pl. *Zebulon végrendelete* 5,3; *Gád végrendelete* 6,3–7), ahol még a teljes, vagyis a szívből történő megbocsátáshoz vezető lépcsőfokokat is megjelölik. Lásd Collins, John J.: *Ecclesiasticus, or The Wisdom of Jesus Son of Sirach*, in Barton, John – John Muddiman (eds.): *The Oxford Bible Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2001, 686. A „testamentum” műfajához tartozó műben az ósatyák az élet tanítómestereiként jelennek meg: halálos ágyukon magukhoz szólítják gyermekeiket, hogy él-tük egy-egy epizódjával felhívják figyelmüket az erényes életre és a romlott ételtől való tartózkodásra. A jövőndölésekkel és figyelmeztetésekkel tarkított *Tizenkét pátriárka végrendeletei* című irat olyannyira magán viseli a keresztény szerkesztők munkáját, hogy egyes kutatók szerint az eredeti, karakterisztikus zsidó forrásanyagot nehéz elkülöníteni a későbbi keresztény betoldásoktól. A magyar fordítás Ladocsi Gáspár munkája: A XII. pátriárka végrendeletei, in Vanyó László (szerk.): *Apokrifek*, Szent István Társulat, Budapest, 1980, 174–255.

II. Isten stílusa: Izrael alaptapasztalatának és hitvallásának nyomában

Ósi elgondolás, hogy Isten, az igazságosság őre, megbünteti a bűnt. Az izraelita vallás szociális dimenzióban képzelte el a bűnt. Az emberek által kiszabott büntetésről, társadalmi kirekesztésről pedig azt gondolta, hogy azzal nemcsak a rosszat orvosolja, hanem elkerüli az istenségtől jövő büntetést is. Miután azonban az egyén a figyelem középpontjába került, az isteni megbocsátás utáni vágy is felerősödött és a vallásban – megfelelő rítusok által – lehetséges volt kiengesztelni és eltörölni a bűnt a bűnös kirekesztése nélkül is. A héber Biblia beszél a jóvátételi áldozatról, valamint a bűn engesztelésére felajánlott áldozatról. A Templomban bemutatott áldozatok éppen a bűnbocsánatban játszottak fontos szerepet.¹¹

A Kiv 34,6–7 verseket, ahol Isten bemutatkozik, tekinthetjük Izrael alapvető tanúságtételének.¹² A rabbinikus judaizmus az itt szereplő melléknevekből vezette le Isten tizenhárom tulajdonságát: „Az Örökkévaló, az Örökkévaló irgalmas és kegyelmes Isten! Türelme hosszú, szeretete és hűsége nagy! Megtartja irgalmát ezer nemzedéken át, megbocsátja a bűnt, hitszegést és vétket. Bár nem hagyja egészen büntetés nélkül, hanem megbünteti az atyák bűnéért a fiaikat és a fiak fiait is három, sőt négy nemzedéken át.”

Más helyeken pedig az egyes bibliai szerzők a legkülönbözőbb kifejezésekkel adnak hangot az isteni megbocsátás tapasztalatának: Isten elnéző a bűnösrel szemben, elveszi, eltörli (Jób 7,21), eltávolítja (Zsolt 103,12), háta mögé dobja (Iz 38,17), a tenger mélyére veti a bűnöket (Mik 7,19), ügyet se vet (Iz 43,25), nem emlékezik rájuk (Zsolt 25,7), befedi (Iz 6,7; Zsolt 32,1) és nem tartja számon azokat (Zsolt 32,2). Úgy tűnik – antropomorf képanyagot használva –, hogy ha haragszik is, kész a kibékülésre.

Ha Isten és az ember kapcsolatát tekintjük, akkor számos prófétai siralomban, bűnbánati zsoltárban Isten úgy jelenik meg, mint a sértett fél, aki perbe hívja az embert, a közösséget, egy szóval: ő kezdeményezi a kapcsolat helyreállítását. Az Újszövetségben is találkozunk hasonló gondolattal: a megbocsátást maga Isten ajánlja fel, ő az, aki kiengesztel bennünket önmagával, és mi „hagyjuk kiengesztelni magunkat” vele (vö. 2Kor 5,18–20). A héber Bibliában Isten nemcsak a szabadító, a népe javára cselekvő Isten, hanem a megbocsátás Istene, aki megsemmisíti az ember bűnös állapotát, „könyörülő és irgalmas, hosszútűrő és nagy kegyelmű” (Neh 9,17). A megbocsátás azonban nem tisztán lelki, hanem a gyakorlati életbe is belenyúló folyamat, hiszen az

11 Lásd Sacchi, Paolo: Bűnbocsánat a zsidóságban: Ámosz prófétától a Kr. u. 2. századig, *Studia Biblica Athanasiana* 13 (2012) 3–26.

12 Lásd Brueggemann: *Az Ószövetség teológiája*, i. m., 277–281.

embernek vannak tennivalói, egyéni és közösségi életének külső formai kötelezettsége is érinti a bűn és a bűnbocsánat.¹³

III. A zsidó hagyomány talaján maradvá – Jézus tanításának néhány vonása

Akadnak vonatkozó tanítások a beszédanyagban is,¹⁴ most azonban Jézus egyik példázatával szeretném illusztrálni a feltétlen megbocsátás szükségességét: kibékülni minden körülmények között, még a másik rosszindulata, ellenséges – „nem a saját fajtánkból való” – hozzáállása mellett is.

Máté evangéliumának szépen elrendezett 18. fejezetében közösségi életet érintő jézusi tanítások találhatók (a tekintély kérdése, a megbotránkoztatás, a hitbeli ingadozás, a bűnös testvérekkel való kiengesztelődés, a közösségi ima és a kölcsönös megbocsátás). Nyilván a szövegegységeknek megvolt a maguk háttere, élethelyzete, amelyben eredetileg elhangozhattak. Az a kérdés motoszkál bennem, hogy *a gonosz szolgáról szóló példázat mögött* (Mt 18,21–35) *milyen többletet hallhattak meg Jézus korában, ott és akkor az Írást ismerő zsidók*. Ebben az ismert példázatban egy tízezer talentummal tartozó szolga kap teljes körű elengedést, és rögtön ezt követően arra vetemedik, hogy a banális összeggel tartozó társán keményen behajtsa az őt megillető tartozást. Szolgatársai azonban jelentik urának, aki a „szőnyeg szélére állítja”: „»Te gonosz szolga! Én az egész tartozást elengedtem neked, mert kértél engem. Nem kellett volna neked is megkönyörölnöd

13 Lásd Stamm, Johann Jacob: *sh, vergeben*, in Jenni, Ernst – Claus Westermann (Hrsg.): *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Bd. 2., Chr. Kaiser Verlag – Theologischer Verlag, München – Zürich, 1979, 152; Schreiner, Josef: *Az Ószövetség teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 274.

14 Jézus szerint a kiengesztelődésnek meg kell előznie még az áldozatbemutatót is: „Amikor tehát fölajánlod adományodat az oltáron, és ott eszedbe jut, hogy testvérednek valami panasza van ellened: hagyd ott adományodat az oltár előtt, és először menj, békülj ki testvéreddel, s csak akkor menj, és ajánld föl adományodat” (Mt 5,23–24). Ugyanez az összefüggés látható a Misnának az Engesztelés napjáról szóló traktátusában is (m. *Joma* 8,9): „Az ember és Isten közötti törvényszegésekre Jom Kippur engesztelést szerez; de ember és embertársa közötti törvényszegésekre Jom Kippur nem szerez engesztelést, amíg az ember ki nem békül felebarátjával.” A nemrégiben megjelent részleges Misna-fordítást (Engyh Sándor tollából) néhány esetben módosítottam. Az idézet forrása: *Joma* traktátus. Az engesztelés napjáról, in Görgey Etelka (szerk.): *Törpék az óriások vállán. Válogatott Misna-traktátusok*, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 2010, 125–126. A miatyánk mátéi változata szerint már elengedtük a nekünk tartozók adósságát (Mt 6,12b: *aphékamen*), s ez alapján kérjük, hogy Isten is engedje el nekünk tartozásainkat. A Mt 18,21–35 példázatában azonban fordított sorrendet fogunk látni: először a szolga adósságát engedi el a király. Az evangéliumi szövegekben egyszerre van jelen ez a két dinamizmus: az Istentől nyert bocsánat előfeltétele és következménye a mi megbocsátásunknak. A személyközi kapcsolatokban a kibékülés *kötelezettsége* alapvető parancs lett, így találkozzunk ezzel az újszövetségi levéllirodalomban is (Ef 4,32; Kol 3,13; Jak 2,13).

szolgatársadon, ahogy én is megkönyörültem rajtad?» És az úr haragjában átadta őt a kínzóknak, amíg csak meg nem adja egész tartozását. Így tesz majd mennyei Atyám is veletek, ha mind-egyiktek szívből meg nem bocsát a testvérének” (Mt 18,32b–35).

A biblikusok általában megjegyzik, hogy nincs különösebb jelentősége a különféle számításoknak a talentum értékére vonatkozóan, hiszen tengernyi pénzről, abszurd tartozásról van szó. Egyvalami mégis nagyon fontos, érdemes felfigyelnünk rá. Márai Sándor azt vallotta *ars poeticájában*, hogy az újraolvasás nagyon fontos: mondatot, főveget, igét és jelzőt is újra kell olvasnunk, mert az végzetesen meghatároz a szövegben valamit.¹⁵ Azt gondolom, hogy ebben a szövegben a tízezres szám az, ami végzetesen meghatároz valamit. Hol találjuk ezt a számot a héber Bibliában? Eszter könyvében (Eszter 3,9). Ebben a tekercsben egy istentelen, zsidóellenes perzsa helytartó, Hámán azt ígéri az uralkodónak, hogy ő szíves örömet fizeti a zsidók adóját, a tízezer talentumot, csak hadd ölje meg őket, majd pótolja, kifizeti helyettük, így nem lesz „államháztartási hiány”. Askálódik, de terve nem sikerül, mert Eszter megmenti a nép életét. A történet a purim ünnepével zárul, ahol – talán már akkor is, de azóta biztosan – ha Hámán nevét meghallották a gyülekezet tagjai, nyugodtan kiabálhattak, kifejezheték nemtetszésüket, bosszút esküdhettek. Manapság csupán a morajlás és a lábdubürgés maradt meg.¹⁶ Louis Jacobs így fogalmaz: „A purim ünnepe segítette a zsidókat, hogy kifejezzék agresszív érzelmeiket és szublimálják a harag, a gyűlölet érzéseit.”¹⁷

Elképzelhetőnek tartom, hogy Jézus ezt a példázatot éppen purim ünnepe körül vagy kapcsán mondta el (vö. Eszter 9,20–28). Azt akarta, hogy követői megértsék: már nincs szó bosszúról, felejtsek el; még az akkora „lókötőknek” is, mint Hámán, meg kell bocsátani, mert a példázatbeli úr is elengedte a szolgálta tartozását.

Máténál a példázat egyébként az ítélet kontextusába kerül (vö. Mt 18,34–35). Evangéliumában az ítélet perspektívája többször szerepel, mint bármelyik más evangélistánál, állandóan közössége szeme elé idézi. „Az egész mű száznegyvennyolc perikópából áll, és ezekből hatvan tárgyalja vagy érinti az ítéletet (Márknál a 92 perikópából 10, Lukácsnál a 146-ból 28).”¹⁸

15 Lásd Márai Sándor: *Bölcsességek januártól decemberig*, Helikon, Budapest, 2004, 218.

16 Oláh János: *Judaiztika I. Ünnepek, emléknapiok, gyász- és böjtnapiok, nevezetes napok*, Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1999, 59: „A purim a sok gyásznap – mely a zsidóság több évezredes történelmét kíséri – mellett egy igazi örömnappal. Ez a zsinagógában is meglátszik, mert mikor Eszter könyvét felolvassuk a hagyományos tekercsből (*megilá*), akkor a gonosz Hámán nevének olvástán megengedett dolog zajongani, ricsajozni, kereplőzni, lábbal dobogni.”

17 Jacobs, Louis: Purim, in Skolnik, Fred – Michael Berenbaum (ed.): *Encyclopaedia Judaica. Second Edition*, Vol. 16, Thomson – Gale, Detroit – New York – San Francisco – New Haven – Waterville – London, 741. További szakirodalmi utalásokkal.

18 da Spinetoli, Ortensio: *Máté. Az egyház evangéliuma*, Agapé, Szeged, 1998, 9.

IV. Isten a vádlottak padján

A megbocsátás érinti „magasabb” kapcsolódási pontjainkat is. A Biblia ugyan nem beszél kifejezetten arról, hogy az embernek meg kell(ene) bocsátani valamit Istennek, a vele való kiengesztelődés azonban, amiről viszont szól, kétoldalú kapcsolatot feltételez, és eszerint ebben a közösen megélt történetben igenis lehet ilyesmi. Számos bibliai szakasz kifejezetten ebbe az irányba mutat. *De mit kell Istennek megbocsátani?*

Walter Brueggemann szerint, ha van Istenről szóló tanúságtétel (az Örökkévaló cselekszik a világban), akkor mondhatni, van *ellentanuság* is (az Örökkévaló nem cselekszik a világban, vagy *mintha nem cselekedne*).¹⁹ Azok a kérdések pedig, amelyeket a héber Biblia embere feltesz (*Meddig még? Miért? Hol vagy? Köztünk vagy-e?*), arra utalnak, hogy kapcsolati „gubanc” van, a fennálló viszonyok rendezésre szorulnak. A Biblia embere azért kérdez, mert a megélt és elviselhetetlennek tűnő tapasztalatát nem tudja összehangolni Isten szándékával, vagy azért vádol, mert nem találja őt figyelmesnek és segítőkésznek. Ezek a földre sújtott emberek nem hallgatnak, hanem kitartóan kérdeznek, felelősségre vonják Istent, nem tetszik nekik, ahogy az emberrel „játszik”.²⁰

Brueggemann szerint az ember életében vannak olyan szakaszok, amelyeket fájdalom, egyedüllét, szenvedés, halál, és az ezekből fakadó düh, keserűség, önsajnálát és gyűlölet jellemez. A Zsoltárok könyve műfaji besorolásának kérdése kapcsán ezeket a költeményeket az *elbizonytalanodás zsoltárainak* nevezi.²¹ Ha beleolvassunk ezekbe az imádságokba, akkor látjuk, hogy nem riadnak vissza semmitől: akár lázadónak tűnő, vádaskodó hangot is megütve, szépítés és mindenféle cicoma nélkül, közvetlenül és keresetlenül szembesítik Istent szemrehányásaikkal. Nem látunk bele a zsoltárártó szívébe, a panaszkölteményekben azonban mégis van egy fordulat: változás áll be, megtörténik a megbékélés, kiengesztelődés. Ezek az *őszintén* elmondott és *imává formált* panaszok arról árulkodnak, hogy a kibékülésnek ebből a dinamikájából sem hiányozhat Isten.

Nagyon sok bibliai történet mögött fedezhetünk fel hasonlókat, ha a szereplők beszélni tudnának... A pátériakatörténetekből csak Ráhel emelném ki, akinek minden oka megvolt a panaszra: kétszer hét évig szolgált érte igaz szerelme, Jákob. Stefan

19 Lásd Brueggemann: *Az Őszövetség teológiája*, i. m., 398–406.

20 Lásd de Benedetti, Paolo: *Ciò che tarda averà*, Qiqajon, Magnano, 1992, 103–108.

21 Lásd Brueggemann, Walter: *A hit a Zsoltárok könyvében*, Kálvin, Budapest, 2008, 25. A panasz teológiájához lásd Hieke, Thomas: Hallgatni istenkáromlás volna. A panasz fenomenológiája és teológiája az Őszövetségben, *Mérleg* 35 (1999/4) 374–391; Brueggemann, Walter: A panasz elvesztése, *Theologiai Szemle* 4 (2011) 234–238; Zamfir Korinna: A kér(dez)ő szenvedő Isten színe előtt. A panasz logikája és funkciója, in Puskás Attila – Perendy László (szerk.): *A szenvedő ember Isten színe előtt*, Szent István Társulat, Budapest, 2014, 33–53.

Zweig *Ráhel perbe száll Istennel* című novellájában²² Isten kap egy olyan nevet is, hogy „Hallaninemakaró”. Ráhel elmondja neki, hogy „nem hajol meg előtte”, hanem „egyenes gerinccel” lép színe elé, perbe száll vele. Őszinte imája végül meghallgatásra talál. Ráhelben is megszületik a kiengesztelődés. Nyilván erről nem beszél a Biblia, és csak a szerző képzelete egészíti ki, mégis iránymutató lehet.

V. Én is sorra kerülök?

Az önmagunknak való megbocsátásról, életünk történetével való kiengesztelődésről, az önmagunkra mondott igenről egyre többen írnak.²³ Talán a Biblia itt a legszemérmesebb, ugyanakkor beszél a jó, tiszta lelkiismeretről. Jób könyvében például azt olvassuk, hogy a főhős szíve egyetlen napja miatt sem szégyenkezik (Jób 27,6). Ha mégis van a szívnek miért szégyenkeznie, akkor az első János-levél szerzőjének szava lehet eligazító: „Ha szívünk vádol is, Isten nagyobb a szívünknel” (1Ján 3,19). Ez lehetne az önmagunknak való megbocsátás bibliai alapigéje.

Egyetlen evangéliumi részt szeretnék felnagyítani: Júdás árulását. Miután kiszolgáltatta Jézust, rádöbben vétkére, arra, hogy ártatlan vért árult el (Mt 27,4), és felakasztotta magát (vö. 27,5b; ApCsel 1,18). A további tűnődéshez vannak ugyan bibliai és nem bibliai szakaszok, most azonban egy sajátosan „újraírt Bibliát” szeretnék segítségül hívni: egy oratórium prózai betétjét.

Kerényi György zeneszerző Szedő Dénes ferences szöveggel hozzászólt az egy Márk-passió komponálásához. Ehhez a passióhoz Dénes atya elkészítette a Márk evangélium szenvedéstörténetének fordítását, a kórusok és áriák verseit. Az oratórium 13. prózai betétjének címe: *Utolsó párbeszéd*.²⁴

Nyilván megvan a veszélye annak, hogy a történet részletezése, kiegészítése nem feltétlenül a valóságra mutat rá, hanem inkább az értelmező kedvenc elméletének fantáziadús igazolása, mégis számos esetben egy-egy „kitöltés” jól jelzi az evangéliumi történet lélektani dinamizmusát, ahogy ezt Andrew Kille vallja.²⁵ A szöveg szabadon bánik forrásanyagával, ez a szabadság azonban az értelmezés aktusa. Efféle „kiegészítéseket” azonban nemcsak művészek, író emberek, pszichológiával és Szentírás-

22 Lásd Zweig, Stefan: *Három legenda*, Európa könyvkiadó, Budapest, 1957, 7–41.

23 Lásd például Grün, Anselm: *Bocsáss meg magadnak*, Bencés, Pannonhalma, 2000.

24 A prózai betét először a Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány lapjában kapott nyilvánosságot: *Magyar Barát* VII/3 (1998. március 1.), 1.

25 Lásd Kille, D. Andrew: Bibliaolvasás három dimenzióban. A pszichológiai bibliaértelmezés, *Sapientiana* 4 (2011/1) 44–59 (főleg: 53).

magyarázattal együttesen foglalkozó kutatók tesznek, hanem a *mainstream*nek számító akadémiai exegézis művelői is.²⁶

Most pedig hallgassuk meg Jézus és Júdás „feltételezett” utolsó beszélgetését:

Júdás (súgva): Mester! ... Mester! ... Rabbóni! Hallasz-é? Nem lát-lak e vaksötétben. Hol vagy?

Jézus: Mindenütt... Tebened.

Júdás: Kerestelek. De eltűntél, mint a harmat nyomtalan. Mindig ilyen voltál! ... Csak meg akartam mondani, hogy...

Jézus: Tudom, megbocsátok.

Júdás: És nincs egy feddő szavad ellenem? Agyonnyomsz a jószágoddal! Megbocsátani én nem tudok magamnak. Hiába hajítottam el a harminc ezüstöt is. Nincs nyugtom! Elkárhoztam!

Jézus: Szenvedtél, fiam!

Júdás: Irgalmatlanul szenvedtem és szenvedek! De eleget soha! Akad-e vezeklés az én vétkemre?

Jézus: Magamra veszem. Te pedig bocsáss meg magadnak.

Júdás: Csókkal árultam el az Emberfiát! Hogyan feledhetném?

Jézus: Csókolj meg újra, de igazán! Élet és halál van a csókban. Halál és Élet.

Júdás: Mester! ... én belehalok!

Eszerint, amire Júdásnak szüksége lett volna, és ami Péternek sikerült is, az a megbocsátás önmagának. A Biblia tényleg tartózkodó, amikor erről van szó, néhány kifejezés azonban, mint például a nyugtalanság, az önmagunknak való megbocsátás képzetlensége és a felejtés hangsúlyosnak tűnik.

VI. Talányos történetek

Akadnak olyan bibliai történeteink, amelyek befejezetlenek, és csak sejtjük „a végüket”, a dinamizmusukat. A kibékülés témájában van néhány újszövetségi részlet előttem, amelyekre érdemes lehet egy kis figyelmet fordítani.

A Lk 23,12 szerint Jézus kivégzésének napján „Heródes és Pilátus barátságot kötöttek egymással, korábban ugyanis ellenségek voltak”. Talán politikai érdekek hozták el a kibékülést. A barátság itt csupán egyenlőséget jelent, hogy mindketten elismerik egymás hatalmát, tekintélyét (*exousia*), „ezért képesek arra, hogy »barátok« legyenek”.²⁷ Nem minden kutató gondolja úgy, hogy ez a kibékülésmotívum történetileg hiteles, inkább a Zsolt 2,2 versét tartják inspiráló forrásnak („összegyűlnek a föld királyai,

26 Lásd Luz, Ulrich: Júdás az Újszövetségben, in Benyik György (szerk.): *Szenvedéstörténet. Nemzetközi Bibliikus Konferencia – 2005. szeptember 4–7.*, JATEPress, Szeged, 91–101 (főleg: 101).

27 Johnson, Luke Timothy: *The Gospel of Luke*, Liturgical Press, Collegeville, 1991, 366.

a fejedelmek együtt tanácskoznak az ÚR ellen és felkentje ellen”, lásd még: ApCsel 4,26–27). Ortensio da Spinetoli megjegyzi, hogy a keresztény igehirdetés ezt a kibékülést Krisztusnak tulajdonította, és Lukács egyháza „elégedetten ismételtette ezt a részletet mindazokkal szemben, akik a keresztényeket a közrend megzavaróinak és a haza ellenségeinek tekintették”.²⁸

Aztán gondoljunk a Filemon-levél szökött rabszolgájára, Onezimoszra. Pál „szeretett testvérként” küldi vissza gazdájához, akit valószínűleg az meg is károsított (18. vers). Valójában Pál feltehetőleg arra kéri Filemont levelében, hogy bocsásson meg, és ne rója ki Onezimoszra azt a szigorú büntetést, amelyet a törvény engedélyez neki, de vannak olyanok is, akik egyenesen felszabadításban gondolkoznak. *Vajon „simán ment” a „testvéri” kibékülés Filemon és Onezimosz között? A keresttség, amely létrehozott egy új kapcsolatot, elég volt ahhoz, hogy egy szökött rabszolga „megúszsza” ezt az akár precedenst is teremtő dolgot? Ha egyből nem, akkor mi-kor, és mi kellett, hogy beindítsa a megbocsátás folyamatát?* Megannyi kérdés, amelyekre csak találgathatjuk a választ. Mindenesetre Pál kéréséből úgy tűnik, hogy a Tóra azon törekvése, mely szerint a szökevény rabszolgák megérdemlik a védelmet, nem határozta meg az első keresztények érzékenységét vagy szokásait.²⁹

Záró gondolatok

A Biblia tud az ember ellenséges érzéseiről, ismeri a kibékülés utáni vágyát, de a kiengesztelődés felett érzett örömet is. Az elbeszélések és etikai útmutatások mintát és ösztönzést adnak a kibékülésre. Azt vallom, hogy a Biblia *megértése*, nem pedig csupán az olvasása vagy „lemásolása” számít, amihez elengedhetetlenek a bibliatudomány meglátásai. A megbocsátás, kibékülés, kiengesztelődés nem tisztán lelki folyamat, hiszen a megbocsátás után is van feladat, egyfajta vigasztalói szolgálat (2Kor 2,7: „vigasztaljátok meg, nehogy a túláradó szomorúság elnyelje”), ami csak egy a felismert tennivalók között.³⁰

28 da Spinetoli, Ortensio: *Lukács. A szegények evangéliuma*, Agapé, Szeged, 1996, 701.

29 Lásd Glancy, Jennifer A.: *Slavery in Early Christianity*, Oxford University Press, Oxford, 2002, 92.

30 Vorgrimler, Herbert: *Új teológiai szótár*, Göncöl, Budapest, 2006, 420: „Nyomasztó és teológiai szempontból bonyolult belátás adódik az »auschwitzki« tömeggyilkosságból: nem lehetséges és nem is helyénvaló az a megbocsátás, amelynek kezdeményezésében az áldozatok nem vehetnek részt. Senki sem bocsáthat meg az áldozatok feje fölött, helyettük.” Desmond Tutu például az apartheid után nem engedte, hogy a korábbi bűnösökön az áldozatok bosszút álljanak, hanem szembesítette őket, a bűnösöknek bocsánatot kellett kérniük, az áldozatok pedig megbocsátottak. Itt köszönöm meg Tózsér Endre barátomnak, hogy felhívta a figyelmemet Tutu könyvére (Tutu, Mpho – Desmond Tutu: *A megbocsátás könyve. Négyállomásos ösvény önmagunk és a világ meggyógyításához*, Casparus, Budapest, 2014).